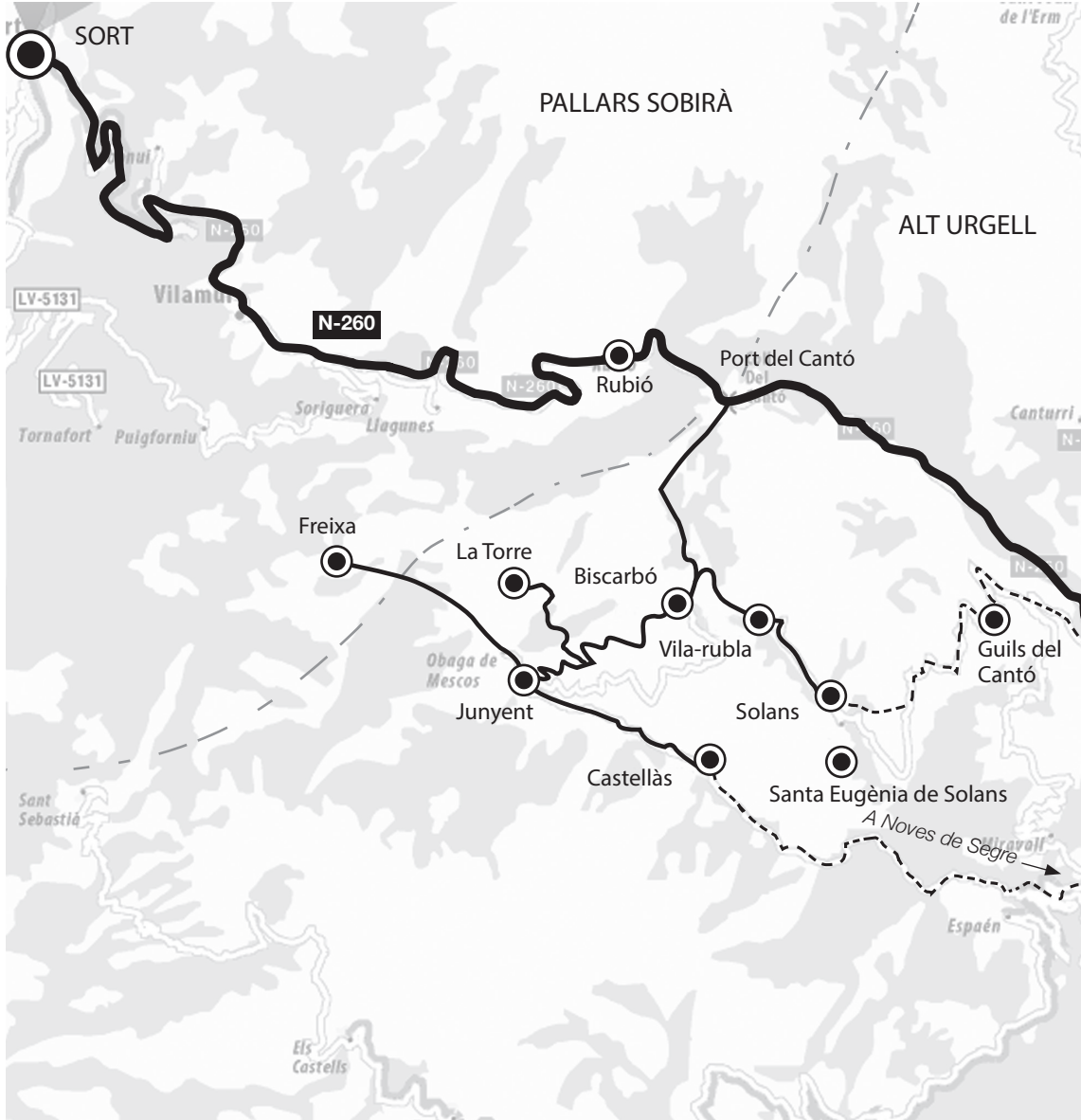

Índex

Pròleg.....	9
Beneïda terbolina	11
Lo port del Cantó i el seu entorn	14
1. Estudi de pobles	17
Freixa.....	19
Junyent.....	41
La Torre de Junyent	63
Castellàs.....	67
Solans	87
Santa Eugènia de Solans.....	91
Vila-rubla	93
Biscarbó.....	105
Lo Conrado	113
2. Vivències	117
Moixarroneres a dojo	119
La festa del gat	120
Les cols gelades	122
Cireres ben gustoses	123
Los crestons	125
Saviesa animal.....	128
Arròs original.....	129

La negra Matilde.....	131
Los colistres	133
Los cucuts.....	134
Les olors	135
Rentar-se la cara.....	137
La fruita boscana.....	138
Canuts.....	139
Vidriols.....	141
Com van vestits?	141
Trumfes fregides.....	143
Los partits de futbol.....	144
Anar al teatre de claca	146
Los manairons	147
Les xicotes i el bacallà	148
GPS	149
Perfums de Corbins	151
També	152
Greuges comparatius.....	154
Fills adoptats.....	156
3. El Jardí dels Rodets.....	157
La meva vida pel món.....	159
Experiència botànica.....	161
Les sequoies	165
Delaware.....	166
Atenes.....	167
Istanbul	168
Salònica	169
Meknes.....	170
Brussel·les	173
Munic.....	175
Lorelei	177

Suïssa.....	179
Viena.....	179
Sicília.....	181
La Toscana.....	181
Les magnòlies	183
Madeira.....	184
El Muguet.....	185
Perfumats a Suècia	187
Canadà.....	188
El Ginkgo.....	190
El Señorío de Bértiz.....	192
Zugarramurdi.....	193
La serra de l'Albera.....	194
El Garraf i d'altres.....	195
El Pallars Sobirà.....	196
El teix.....	197
Les savines.....	198
Saviesa botànica.....	199
Arbres i plantes autòctones.....	200
Epíleg.....	201
Bibliografia.....	203

Pròleg

El llibre que teniu a les mans ve a ser una prolongació de *Maleïda terbolina* (2012) amb el qual Josep Mitjana s'inicià com a estudiós de les contrades on va veure la primera llum: Biscarbó i el seu entorn. Ara, va més lluny i la seua recerca s'expandeix casa per casa pels pobles de Freixa, Junyent, la Torre, Castellàs, Solans, Vila-rubla i una vegada més, Biscarbó. Es tracta, doncs, en aquesta primera part del volum, d'un treball genealògic. Ha entrevistat els descendents de les famílies d'aquests llogarets, actualment deshabitats la major part de l'any. L'autor acompanya l'estudi de les nissagues amb una visió etnològica, presenta les formes de vida, de treball i de lleure característiques. Les fotos il·lustren la realitat d'aquella gent.

En “Vivències” trobareu un reguitzell d'anècdotes que es digereixen amb fruïció. “La festa del gat”, “Saviesa animal”, “Los cucuts” per citar-ne només alguns capítols. Mitjançant aquestes narracions breus, situades en diversos llocs, el Josep ens ofereix uns relats autobiogràfics variats. Ell hi és present i exposa fets del quefer quotidià d'allà damunt o també altres més tardans viscuts a la plana. Tots ells traspuen guspires de vida, d'esforç i, fins i tot, de comicitat. De ben segur que alguns de vosaltres us hi sentireu identificats.

Per tal de ser més versemblant, ha redactat aquests dos primers capítols en pallarès o en la variant corresponent d'aquest dialecte emprat allà damunt amb totes les característiques pròpies de la llengua oral, atès que l'escrita no s'usava. Tant com sigui possible, el Josep intenta ser fidel a la parla d'aleshores. Ho justifica amb aquestes paraules: “Lo motiu que m'ha portat a expressar-me en aquests termes no respon a altre mòbil que l'estimació que professo per la llengua apresada dels meus pares.”

“El Jardí dels Rodets” conclou el llibre. L'autor ens acompanya cap al jardí preuat, que ha creat i cultivat. Ens explica la història dels arbres

a partir de la llavor i/o del plançó que va portar vés a saber d'on, per tal que cresqués a la plana de Lleida. Són relats de viatges. Dels seus periples, ens en ofereix una visió turística, mes sempre amb el rerefons d'una motivació pel coneixement de la botànica. Una prova de com la constància i la voluntat mouen muntanyes. Ha arribat a obtenir un jardí privat, en aquest cas, d'una riquesa comparable als millors *arboretums*. Això és cultura? Evidentment que sí. Constatem, cada dia més, la necessitat humana del contacte amb la natura, que, a la vegada, ens ajuda a cultivar la ment.

Per acabar la introducció, m'atreveixo a definir el conjunt d'aquestes pàgines també com a llibre de memòries. Darrere cada capítol batega el cor del Josep: ens parla dels records que ell aprecia, de les persones, per senzilles o cultivades que siguin, amb les quals ha compartit moments de vida, de coneixements, d'opinions, en una paraula: d'amistat. I aquestes experiències viscudes, de les quals ens fa partícips, són un regal per a nosaltres.

Concepció CANUT FARRÉ
Doctora en filologia romànica
Lleida, 2014

Beneïda terbolina

Los habitants dels poblets de les valls dels rius de Solans i de Castellàs teniven alguna cosa en comú quan varen prendre la decisió —que no havive de ser fàcil— d'emigrar uns darrere dels altres cap a diferents llocs per a guanyar-se la vida, sense patir tant.

Fins fa molt poc, tot lo transport havive d'entrar a llocs d'animals i/o passar pel port del Cantó. La llet de Castellàs, situat a 1.300 metres d'altitud, l'haviven de puïar fins al cap de Comaleda, a 1.730 metres. Los elements de la construcció com lo guix, lo ciment, los mobles, los carros, tota mercaderia voluminosa i pesada havive de franqueïar-los. Quina circumstància més curiosa la d'aguestes valls que per anar avall, en situacions com Castellàs o Vila-rubla, haguessin de puïar més de 400 metres de desnivell i prop de 200 en lo cas de Biscarbó!

Per raons de matrimoni, a finals dels anys seixanta vai travessar la Noguera Pallaresa i tenir ocasió de conèixer una vall, on la manera de viure ere molt diferent de la nostra, malgrat la proximitat geogràfica. Un dels trets diferencials que em cridà l'atenció fou la presència d'un element tan útil i senzill, per a ells tan comú, com ere la tartana, xarret en diven. En los pobles del Batlliu de Sort, tota família que es preuave de benestant n'havive tingut una. Encara avui, se'n perceben restes per alguns gaials. Mai haviva vist cap tartana a les meues valls. Com que als temps d'aguestes no hi havive carreteres, haguessin resultat inútils.

No cal esmentar les penúries dels anys de la guerra (1936-1939) per ressaltar les dures condicions que el poble ras sofrive. Lo fet recalca-ble è que durant anys moltes famílies varen suportar patiments derivats d'aguest conflicte, més o menys agreujats segons lo ban defensat, les condicions econòmiques i l'indret on visqueren. L'estudi d'aguestos paratges ocuparà la primera part d'aguest llibre.

Als pobles dels Pirineus, sens dubte, la vida ere molt dura. Es pative de totes maneres, encara que el ballar-la magra ja venive de lluny. Durant molts anys quan arribave la tardor un bon grapat de persones fotiven lo camp amb un mocador de farcell a l'espatlla, per no tornar fins a la primavera. Anar a captar per aguells mons de Déu, a treballar a les capitals de la plana, o emigrar a França a través dels Pirineus fou freqüent, on los tocava fer tot tipus de feines sempre dures i mal pagades. Un treball que realitzaven sovint ere tallar i netejar boscos, on malviviven tot l'hivern. Tamé,¹ com va ser lo cas del meu pare, plantar ceps. A causa d'aguestes nombroses migracions cap al país veí, hi ha pobles com Junyent que conserven encara lo motarro² de gavatxos.

Les dures situacions varen causar la fugida de pobles sencers a la recerca d'una nova vida plena d'inquietuds i d'il·lusions.

Lo viatge en alguns casos ere definitiu. Aguest canvi comportave, sens dubte, problemes d'adaptació a les noves condicions i tot lo desconegut no ere pas lo mateix un segle enrere que avui en dia. Actualment les comunicacions, carreteres, vehicles, ràdio, telèfon, faciliten l'adaptació a les noves situacions, fet que els permet retornar als territoris abandonats i recordar temps passats. El lloc on s'ha patit s'arriba a estimar profundament.

Si les condicions de vida no haguessin set tan dures, i la malaïda terbolina³ del port del Cantó més suportable, possiblement la despoblació no haurie estat tan ràpida i completa. La majoria de les persones originàries d'allà damunt hi ha tornat, sobretot a l'estiu, ara, amb diners i bons cotxes. Restauren i construeixen cases a l'estil "indiano". Quan es parle amb ells recordant temps passats, sempre van a parar a la mateixa conclusió:

—Ben rucs que vàrom ser de no haver marxat més aviat! Quants patiments que ens hauriem estalviat!

Beneïda terbolina! causa directa de l'abandó d'aguelles valls i de la fugida d'uns terrenys tan feréstecs i salvatges!

Al meu llibre *Maleïda terbolina* (2012) em vai centrar en la família, lo poble de Biscarbó, i en les anècdotes del dia a dia. La bona acollida de l'obra, manifestada sobretot en les presentacions, em causà una profunda i agradable sorpresa. La resposta dels lectors em féu decidir a seguir des-

1. També.

2. Josep ESPUNYES, *Alt Urgell. Motarrots, fets, llegendes*. Edicions Salòria, 2011. Pàg. 182.

3. Terbolina.

crivint paisatges i fets dels voltants del port del Cantó. Sempre el port del Cantó, punt de referència i embolcall de les vivències a explicar. Encara que los termes de Rubió i Guils tamé arriben fins al port, aguestos vilatges no varen patir —si més no, amb la intensitat dels estudiats— la malaïda trebolina. Per aquesta raó vai iniciar una recopilació, casa per casa, les famílies de les quals ara estan esgarriades, dels pobles compresos en les valls dels rius de Castellàs i de Solans: Freixa (Pallars Sobirà), Junyent (la Torre), Castellàs, Solans (Santa Eugina), Vila-rubla i Biscarbó (Alt Urgell). Les he visitat pràcticament totes on he set benvingut, encara que com sol passar, unes m'han donat més informació que d'altres. Agraït a totes elles.

Lo volum *Beneïda terbolina* està estructurat en tres parts:

A la primera fai un estudi individualitzat de les persones presents, durant lo segle xx, així com dels béns que posseïven, los quals donen una idea de la situació socioeconòmica de cada una al moment de marxar. A la vegada hi explico fets relacionats amb les famílies i els pobles. Segurament més d'un lector se farà sabedor de qui eren los seus avantpassats gràcies a aquest llibre, que pot servir-los a la vegada d'estímul per profunditzar en la genealogia familiar. Tindrà ocasió de comprovar que aquest è un camí apassionant i sense fi. Tamé explico aventures d'algun personatge característic.

La segona part comprèn tot un seguit d'anècdotes, la majoria autobiogràfiques, amb base històrica, situades en aquells o d'altres territoris.

En la darrera explico fragments dels meus viatges que vai aprofitar per arreplegar llavors i plançons d'espècies d'arbres i plantes de jardí. Uns textos molt diferents dels de les dues primeres parts. Los espais descrits ja no pertanyen a l'àmbit del port del Cantó i los esdeveniments tenen lloc en un temps més proper al d'avui. Lo perquè de tot plegat? Lo fil conductor vol posar en evidència que la força de la constància, de la passió i de la voluntat, ben freqüents en les persones d'aguells contorns, són la base per assolir un objectiu. En lo present cas posseir una àmplia i variada col·lecció d'arbres, la descripció dels quals i dels seus indrets d'origen proporcionaran al lector informació sobre paratges que visitarà virtualment en llegir “El Jardí dels Rodets”.

L'espai vital on s'ha viscut, module el caràcter. Les persones originàries d'aguelles terres estàvom avesades a patir i a treballar de sol a sol. Tot i que els montanyesos vàrom guanyar qualitat de vida amb l'emigració, mai hem perdut les arrels. Com diu Joan Sales, “enyorar no és pas un sentiment trist, ben al contrari; els tristos són aquells que no tenen res a enyorar”.

He redactat les dues primeres parts amb los trets distintius del dialecte català nord-occidental i, més concretament, lo subdialecte pallarès, tot respectant la parla pròpia de cadascun dels pobles amb los seus matisos genuïns. Transcriu la pronunciació de les persones entrevistades. En molt poca distància geogràfica existeixen variacions fonètiques i lexicals que intento reflectir per tal de salvaguardar-les. La parla emprada en aquestes valls ere apresada oralment. L'escrit en català, s'usave ben poc, fet que originà gran nombre de deformacions fonètiques. El castellà ere l'idioma usat com a llengua de comunicació i d'aprenentatge.

Entre els trets més característics de la nostra parla en menciono alguns: lo so de la *jota* entre vocals esdevé una *i* consonant, exemple *batejar* > *bateiar*. Pel que fa al lèxic hi incloc un grapat de paraules pròpies, explicades en nota a peu de plana si comporten dificultat de comprensió. Quant a la morfologia verbal respecto les desinències dels parlants: *estàvem* > *estàvom*, *tenia* > *teniva*. L'article definit masculí singular *lo* è una de les característiques orals dels montanyencs: *lo* port del Cantó. Amb tot, quan la paraula anterior acabe amb fonema vocàlic he optat per *el* la majoria de les vegades: abans que *el* Joan... i *els* plurals corresponents, ja que en pronunciar-ho hi ha elisió. Uso tamé les formes dels demostratius: *aguet*, *aguesta*, *aguestos*, *aguestes*. L'adverbi *també* es converteix en *tamé*, excepte en el cas concret del capítol que porta aquest títol.

Lo motiu que m'ha portat a expressar-me en aquests termes no respon a altre mòbil que l'estimació que professo per la llengua apresada dels meus pares. A la vegada que resulten més versemblants los fets i les vivències relacionats amb la montanya.

Per coherència, he escrit la tercera part en català estàndard.

Amic/ga lector/a, a *Beneïda terbolina* trobaràs un recull d'històries familiars, d'anècdotes i de vivències, encara que no es tracta pas d'un llibre d'Història amb majúscula.

LO PORT DEL CANTÓ I EL SEU ENTORN

Lo port del Cantó estave infectat d'un virus de segura contaminació anual. Com tots sabem, un virus è un microorganisme que es reproduëix dins de les cèl·lules d'hostes vivents. En lo cas del port del Cantó lo virus serie lo mateix port, i los parasitats les sofertes persones que l'haviven de

travessar, sobretot a l'hivern. Igual que els virus de la grip, los individus més sensibles eren los de més edat i els que no gaudiven de bona salut. Com è de suposar contra aquest microbi ja existiven vacunes. Lo fet de proveir-se cada tardor de tota classe d'aliments, de roba d'abric —tots los inicis d'hivern lluïvom mitjons, samarretes i jerseis de llana nous de trinca fets a casa—, de calçat, de llenya, sense oblidar les herbes remeieres pels refredats, o lo pinso, l'herba —i la palla— pels animals, representave vacunar-se per estar més o menys protegits contra les crueltats climàtiques hivernals que la difícil o impossible circulació per la via del port ens causave. Hi havive anys que ens feve maleiar ben aviat, d'altres més tard, però del que sí estàvom segurs ere que tard o d'hora, el temut hivern arribarie. Mai fallave. Alguns, molt puntual ens acompanyave fins ben entrada la primavera. Eren lo que en dïvom hiverns molt llargs. Un borrascall de neu al mes d'octubre o d'abril i una nit de trebolina deixaven lo port intransitable.

Tots los pobles de les valls dels rius de Solans i de Castellàs sofrïvom les conseqüències d'aquest virus del port del Cantó, nexa d'unió de lluita comuna contra les forces malignes. Aquest malaït port ens congregave diverses vegades cada hivern per fer rota manualment en comú, amb pales, per permetre l'arribada d'un metge en cas d'urgència, per proveir-nos d'aliments de primera necessitat, o per fer circular lo camió de la llet. Aquesta è la raó per la qual no he inclòs en l'estudi actual los altres dos pobles que voreien lo port del Cantó com són Rubió i Guils. Aquestos, sobretot lo primer, lo tenen ben a prop, però la seua comunicació ere cap a Sort i per tant es lliuraven de contaminar-se si anaven cap a la civilització. La mateixa raó teniven los de Guils respecte a la Seu. Ni Rubió, ni Guils pativen amb severitat los atacs del virus del port.

Tots aguells poblets estaven directament afectats pel port del Cantó de tal manera que el nom complet de Castellàs, è Castellàs del Cantó. La influència toponímica arriba fins a vint quilòmetres, com è el cas de Pallerols del Cantó.

En aquesta collada, a part de la pedra de l'home encantat, temps enrere hi havive un refugi que donave aixopluc als passatgers essencialment

L'Angela de cal Gosset, filant llana. 2012.

a l'hivern. Les parets eren de pedra, l'embigat de fusta i les lloses roges genuïnes de la zona. En una ocasió, el foc que es féu a dintre s'estengué per tot l'edifici i ja mai més es va tornar a reconstruir. Posteriorment es cremaren les bigues i els taulons per escalfar-se. Avui, s'hi poden veure encara les pedres de base de l'edifici enmig del coll, al costat de la carretera.

L'orografia de les contrades dels rius de Castellàs i de Solans, è relativament suau. No hi ha grans estimballs, ni abruptes roquerars, è pendent, sobretot a la part solana, on es feren unes parets de pedra seca tan altes com l'amplària de les feixes que sustentaven. Lo desenvolupament de l'agricultura tardà molt a produir-se, a pesar que els habitants d'aguestes conques es passaven los hiverns remenant rocs, fent parets i regirant i palejant terra per omplir els bancals. Si l'any ere una mica plujós encara es produïve alguna cosa: arvelles, sèguel, forment, trumfes, cols, mes si les bromes no deixaven caure aigua, el territori ere tan o més eixorc que en l'actualitat, alguns anys no colliven re. Lo procés evolutiu ha set lo tradicional, dels orígens salvatges amb l'alimentació a base de caça, es va passar a la cria d'animals i després a l'agricultura.

Actualment retrocedim a l'inici: la caça —tamé de bolets—, ara com a distracció, la cria de bestiar i poca cosa més. Es tornarà a cultivar la terra? De moment, sembla que no. No hi ha cap tractor, ni circumstàncies propícies.

L'entorn d'aguestos pobles cada dia è més salvatge. Excepte els nuclis que s'habiten alguns caps de setmana i un mes a l'estiu, la resta del temps són paratges deshabitats. Un detall de la seua idiosincràsia è que en cap d'ells es pot fer un beure o un entrepà en pagant. Així è que si hi aneu d'excursió —cosa que us recomano vivament— emporteu-vos un bon morralet de teca. Hi ha encara camins ben marcats que van de poble en poble lluny de la carretera, com è lo cas del de Biscarbó a Vila-rubla, o del de Biscarbó a Freixa a través de la Torre. No hi ha millor manera de conservar vies de comunicació que trepitjant-les novament. A la tardor els colors de les fondalades són per quedar-s'hi bocabadats, tot escoltant un silenci absolut.

Després de l'aparició de *Maleïda terbolina* molts lectors m'han preguntat "a aquests poblets com s'hi va?". Espero que una segona dosi informativa enfortirà el cuquet per a viatjar-hi. Los plànols adjunts us ajudaran a orientar-vos.